

תקופת הגאונים

היסטוריה, חברה וספרות

ד"ר רוני שויקה

מבנה השיעורים

1. מעשה בוסתנאי
2. ישיבות הגאונים
3. פרקוי בן באבוי
4. התנועה הקראית וכתות אחרות
5. תשובות הגאונים
6. הפריחה באמצע המאה התשיעית
7. רב סעדיה גאון: כרוניקה של מאבקים
8. רב סעדיה גאון: מפעלו הספרותי
9. רב שמואל בן חופני גאון ויחס הגאונים לאגדה
10. רב שרירא גאון ורב האי גאון

ישיבות הגאונים

"אלו המעלות", נספח לסיפור נתן הבבלי (מחבר לא ידוע)

ואלו המעלות שנתעלתה בהם ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא. א שלא יהיה נאון מפומבדיתא אלא מסורא על פי ראש הישיבה שלה. ועוד אם יתקבצו ראשי הישיבות שתיהן עם¹ ראש גלות בארץ עתיקה בבבל בשבת שרגילין להתקבץ אליו ראש ישיבת סורא ותלמידיו קורין עם¹ ראש גלות [ב]ספר התורה מפני גדולתו וראש ישיבת פומבדיתא [ותלמידיו קורין ומתרגמן עליו. ועוד אם ישב ראש גלות על הספסל שעושים לו ראש ישיבת סורא לימינו וראש ישיבת פומבדיתא] לשמאלו. ועוד אם יסבו² בסעודת מצוה אצל א מראשי גלות [או מראשי גלות] ראש ישיבת סורא בנצח תחלה והוא מברך ברכת המזון. ובין³ בכניסה ובין³ ביציאה ראש ישיבת סורא קודם לראש ישיבת פומבדיתא ואפילו היה ראש ישיבת פומבדיתא זקן בן שמנים שנה וראש ישיבת סורא קטן בשנים ממנו השררה לעולם לראש ישיבת סורא. ועוד כשהיו משלחין אגרות זה לזה ראש ישיבת פומבדיתא כותב יתקרי הדין דיסקא קמי[ה] נאון ורבנן דסורא וריש ישיבת סורא [כותב] יתקרי הדין דיסקא קמי[ה] דרבנן דפומבדיתא ואינו כותב לו נאון. ועוד אם קורא ראש גלות בספר התורה ראש ישיבת סורא מתרגם עליו וראש ישיבת פומבדיתא יושב ודומם. ועוד כשימות ראש גלות כל הרשויות שלו ינתנו לראש סורא ואין בהן לראש ישיבת פומבדיתא חלק כלל. ובראשונה היתה [ראש] ישיבת סורא נוטלת שני חלקים וישיבת פומבדיתא חלק א עד שמלך כהן צדק בפומבדיתא ורבו בני הישיבה ולא הספיק להם חלק הג שהיה מנהגם לקחת ונפלה קטטה ביניהם על זה הדבר עד שנתקבצו ראשי הדור ועשו פשרה ביניהם ש[י]היו חולקים כל מה שיבא להם חלק כחלק בשובה וכך היו נוהגין עד היום הזה) ואשר אמר (ר) נתן הכהן בר יצחק הבבלי ממה שראה

ספור נתן הבבלי

וכך היה מנהגם בחלוק כל מה שמגיע אליהם מנדרים ונדבות. בכל השנה הן מניחין הכל ביד אדם נאמן לצורך הוצאת התלמידים הבאים מכל המקומות שהם יושבים. ומתקבצין ובאין מכל המקומות בחדש כלה שהוא חדש אלול בימי הקיץ ואדר בימי החורף. וכל אחד ואחד מן התלמידים במקומו גורס ומעיין כל אותם חמשה חדשים המסכתא שאמר להם ראש ישיבה בצאתם מעמו. ובאדר אומר להם מסכתא פלונית נגרוס באלול. וכמו כן באלול אומר להם מסכתא פלונית נגרוס באדר. ובאין כולן ויושבין לפני ראש הישיבות באדר ובאלול וראש הישיבה עומד עליהם על גרסתם ובודק אותם.

מכתב מרב שרירא גאון

וגלוי וידוע לפני קדושינו, כי מתוך דחק וצער אנחנו אוספים את האלופים ואת החכמים בכל כלא וכלא, וגורסים מסכתא דכלא ומגלים עוד מסכתא אחרת. וקובעים פרקים, ואוחזים את הגדר שלא

ייפרץ, ונעזרים בה' אלקינו. מביאין את התלמידים לפנינו מדי עת בעתו לראות מה שנו ומה למדו בשבתם. ואשר יוסיף, נוסף בכבודו, ואשר יתעצל, נחרידהו אנו. גם האי בחורנו שוקד ללמדו ולשום בפייהם, ואשר לא ידע לשאול, ילמדנו דרך הקושיא ויחבב את הדבר בעיניו.

סיפור נתן הבבלי

(זה סדר ישיבתם. ראש ישיבה * עומד בראש⁴ ולפניו עשרה אנשים והיא נקראת דרא זמא ופניהם אל פני ראש ישיבה. והעשרה שיושבין לפניו ז מהן ראשי כלות וז חברים. למה נקרא שמם ראשי כלות שכל א מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין והם הנקראין אלופים. וכך היה מנהגם אם נפטר א מראשי כלות ויש לו בן הממלא את מקומו יורש מקום אביו ויושב בו ואפילו היה קטן בשנים. וכך⁵ מן החברים כשיפטר א מהם אם היה בנו ממלא את מקומו ויושב בו ואין אחד מהם דולג על מפתן חבירו ואם אינו ממלא מקום אבותיו והוא ראוי לישוב באחת משבעה דרי יושב בה. ואם אינו ראוי לישוב עמהם יושב עם בני רב ועם שאר התלמידים שהם כד מאות איש והשבעים⁶ סנהדרין שהם ז שורות שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו ואחריהם עשרה עד ז שורות לפני כלם אל פני ראש ישיבה וכל התלמידים יושבין אחריהם ואין אחד מהם מכיר את מקומו אבל הן שורות כל א וא מבייר את מקומו ואין אחד מהם [יושב] במקום חבירו. ואם יהיה א מהם מן הן שורות גדול בחכמה מן האחר אין מושיבין אותו במקומו מפני שלא ירשה מאביו אבל מוסיפין לתת לו יותר מחוקו מפני חכמתו. וכשירצה ראש ישיבה לנסותם בנירסותן יועדו עליו כלם בן שבתות של⁷ חדש אדר והוא יושב והשורה הראשונה גורסין לפניו ושאר השורות שומעין ושותקין. וכשמגיעין למקום הצריך להם לדבר ידברו בו בינם לבין עצמם וראש ישיבה שומע אותם ומבין את דבריהם ואחז קורא והם שותקין ויודעין שכבר הבין מחלקותם. וכשישלים קריאתו דורש וגורס באותה מסכתא שגרסו בימי החורף כל א וא בביתו ומפרש בכלל דבריו (הדבר) שנחלקו בו התלמידים. ועתים שהוא שואל מהם פירוש הלכות והם מכבדין זה את זה והכל מכבדין את ראש ישיבה ושואלין אותו פתרונו. ואין א מהם יכול לדבר בפניו עד שיתן לו רשות והם מדברים כל א וא כפי חכמתו והוא מרחיב להם דבריו בפתרון כל הלכה והלכה עד שיתברר להם הכל. וכשמתברר להם הכל יפה עומד א מדרא קמא ודורשה ברבים עד ששומעין אותה כקטן כגדול וכל מי שרואה אותו עומד יודע שאינו עומד אלא לברר הברייתא שממנו סיעה השמיעה ואז מדקדקין בה שאר התלמידים ותוקרין אותה ומבארין אותה באר היטב וכך היו עושין כל ימות החדש. ובשבת רביעית קורין כל הסנהדרין וכל התלמידים וראש ישיבה מעיין [כל אחד ואחד] מהם וחוקר אותם (ומנסה אותם) עד שיתברר לו המהיר בחכמה מחבירו. וכשרואה את אחד מהם שאין תלמודו סדור בפיו יקשה עליו יותר ויגרע לו מחוקו ונער בו ומוכיחו ומודיעו המקומות¹ שנתרשל בהם ושנתעצל עליהם ומזהירו בנפשו ומתרהו שאם ישנה כן פעם אחר ולא ישים לבו על תלמודו שלא ינתן לו כלום. ולפיכך היו מתחדדין ומתעסקין בלמודם עסק יפה כדי שלא יכשלו לפניו בדבר² הלכה וכל השורות אינם הולכות מעמו עד שמודיע המסכתא שיתעסקו בה כל א וא בביתו ולשאר התלמידים אינו צריך להודיע אלא כל א וא גורס באיזו מסכתא שירצה. וכך היה מנהגם בתשובת השאלות בכל יום מהחדש

מכתב מרב נחמיה הכהן גאון פומבדיתא, נובמבר 962

נחמיה הכהן ראש הישיבה שלגולה בן כהן-צדק ראש הישיבה שלגולה.
...אנו שלום בגופנו. אבל..רפים בנשמתינו. כי הומרר חכינו ונכאב לבבינו באסיפת אב בית
דין אחינו. רוח יי' תניחנו. בשנה שעברה בחדש ניסן. כי היה הוד הישיבות. ונשתומם עולם
עלינו. ואחריו שבנו ליוצרנו. וצידקנו משפטינו. והודינו לפניו על כל מידותינו. ככת' "חסד
ומשפט אשירה לך יי' אזמרה".

ומודיעים אנו כי מידת הראש לדרוש את שלום אחיו ישראל ולשאל עליהם ועל יישוביהם.
ככת' "שאלו שלום ירושלם ישליו אוהביך". וביותר על שלום אחיו ורעיו. ככת' "למען אחי
ורעי אדברה נא שלום בך".

ותמיד אנו משאלים בשלומכם. ומברכים אתכם. ונוטרים אהבתכם. ומגידים אחותכם
וריעותכם למען לא תשכחנה ולא תזחנה. ומעת לעת תצמחנה ותפרחנה. ולקיים מאמר
הכת' "רעך ורע אביך אל תעזוב". והיה ראוי עליכם גם אתם להיזהר בזאת. כדי שלא תסור
האהבה מבינינו עד עולם. ומרוב אהבתינו לכם עם עוצם הברית אשר בינינו וביניכם.
שאנחנו כותבים אליכם בכל שנה. ומקוים ומיחלים מכם שתזכרו לנו האהבה והברית
והידידות. ותזכו בנו ובחכמי הישיבה. ותשלחו לנו ולהם הנדבות והפסיקות והחומשים
כאשר היו עושים אבותיכם זכ' לב' מקדם. וגם כעשותכם אתם בימי הנפטר. ויעבור קציר
ויכלה קיץ ולא ראינו מכם מאומה. ואיננו יודעים בעבור מה עזבתונו ושכחתונו והשלכתונו
אחרי גוכם. ואינכם מחזיקים בברית גאון אבינו נוחו עדן. שכרת את אבותיכם.

שמה חס ושלום מאסתונו. או געלה נפשכם אותנו. שאפילו אינכם משיבים על אגרותינו.
או שמה יש לכם ספיקה באמיתת שררותינו ובזקנתנו ובגודל משפחתנו עם חכמתנו
ויראתנו מיי'. הלוא ברחמי שמים כל העם גרורים אחרינו ומתנהגים על פינו. וכי אין משיב
על דברינו. ולא פוצה פה ומצפצף כנף לפנינו. אילא הכל פה אחד לעזרינו. ומשועים להאריך
חיינו. כי נשארנו בדורינו זה יתד ראשונים ויתד לאחרונים.

למה אינכם נוהגים בנו אתם אחינו כמנהג זולתכם. ויותר לפי שהיינו סבורים בכם שתהיו
לנו לעזרה ולמחיה כל ימי שנותינו. ולא עלתה על לבינו שתכעיסונו ותעציבנו. כי מר לנו
עזבכם אותנו בשנים שעברו. גם הוקשה לנו כי לא השגחתם בנו. ולולא כונתנו לזכותכם עם
כובד עול החכמים עלינו. לא היינו מטריחים אתכם. והיינו מקילים מעליכם.

ובעבור פרנסת החכמים איננו רשאים להניח לכתוב אליכם ולבקש מחיתם. כי התורה בהם
תעמוד. וישראל בזכות התורה הן חיינ. ככת' "כי היא חייך וארך ימיר".

ועוד. כי חייבין אנחנו לגלות אזנכם ולהוכיחכם בכל עת לקיים "הוכח לחכם ויאבהיך". ואומ'
"טובה תוכחת מגולה מאהבה מסתרת". ונאמר "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב".
על המוכיח ועל המתוכח.

ואשתקד כתבנו אליכם יקירינו והודענוכם החידוש שהיה לנו אחרי הנפטר. בחזירת כל החכמים אלינו ושבתם לפנינו ושבועתם לנו והשוותם בגאונותינו עוצם מנינם. וחרה לנו באשר לא החזרתם התשובה. גם החלשתם דעתינו. כי לא שלחתם נדבתכם. ויילי יצילכם מאונאתינו.

עתה יקירינו. בבקשה מכם שתיטיבו דרכיכם עמנו. ותפול נא תחינתנו בלבבכם. וחוסר עלינו. והביטו בלחצינו ובאלצינו. ורחמו על אחיכם בני הישיבה. והתבוננו בדלותם. וזכו בהם. והתנדבו לנו ולהם כנדבת רוחכם ובטובת עינכם. גם הכפילו נדבתכם תחת השנים שעברו. והוכיחו הקהילות בעבורינו. ורצום בעדינו. עד שיעשו לנו פסיקות חשובות. וישלחום בשמינו עם החומשים הנקבצים אצלכם. ויהיה הכל על ידי בני אהרן. שמרם אל. ונחמונו בפעם הזאת בהקשיבכם למילינו. למען נעביר על כל אשר חלף מן רישולכם. ונשמח ונגיל באחרונה. ותברככם נפשינו עם נפשות רבות. והנה שלחנו על יד יקירנו מ'ר שלמה הזקן החשוב הפקיד שלנו נט' רח'. בן מ'ר עלי זכ' לב'. הידוע בבן טבנאי. אגרת פתוחה אל הקהילות ועמה כתב נידוי על אודות שני הנערים הכלבים העזים כחשון ושבירא הרעים התועים. עזרו על קריאתם. וחזקו העם לעשות ככל הכתוב בהם. גם היזהרו בכבוד מ'ר שלמה פקידנו ויקרוהו. כי הוא ראוי לכל כבוד ויקר. וכבר הוא יעצנו לכתוב אליכם מאהבתו לכם. והתרחקו מן המתעים המנוודים. ואל תקבלו כתבם. ואל תפנו אל רהבם. ואל תקראו בשמם. כי אין טובה עמם. ושימו דעתכם אלינו. ומהרו נדבתכם לפנינו עם התשובה. ואל תאחרום. וכל חפץ וצורך ושאלה אשר יהיה לכם. פירשום לפנינו. כדי שנצוה ויוקמון כהכין ויצרנו. ושלומכם ירבה.

כסלו שנת קקע"ד.

1. מכתב מרב שרירא גאון פומבדיתא

ואמרנו, על מה זה שכחתם אותנו? ישבו זקינינו שוממין, בחורינו נאנחים, תנאינו נוגים ואנו מר לנו! כי נראה איך העולם הולך וחרב, כי אם כמאמר קדושינו כי על בריתו אשר היא תורתו הוא עומד, ככתוב "כה אמר יי אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת" ונמצאת הולך וחסור, גם העולם אשר עליה עמדו הולך ואבוד, ככתוב "לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ". ומה בצע כי תכבשו דרך לחרבן עולם, אם אמרתם ... כי חסרנו ונתמעטה חכמתנו, אמנם כי כן הוא! הנה הועם הודינו, וחסר מדענו, ומדרשינו שממו, ונותרנו מעט מהרבה. ומדרש התנאים כמו שומם, כי כל נער מאור עינים היה מובל למדרש המשנה, ועתה אין איש מביא בנו, ותחבולות נעשה להביא אחד אחר אחד כדי שלא תשתכח המשנה. וגם אמורי התלמוד, רבים בבניהם יוצאים למלאכות אחרות ומסתפחים להשתכר או לעבוד. ומדור אל דור אנו חסרים ומשנה אל שנה... ושאלו מי גרם כל זאת? עצלות ישראל אשר מנעום את חקם ואת מזונותיהם! כי מי זה יקום בלא מזון? הלא בתת אלהינו את תורתו לעמו ויצום ללמדה כלם, ספק צרכיהם והמן יורד כל יום למען לא ימצאו עלה לבלתי לכת בה... ואם יתעצלו העם מה יעשו חכמיהם? היכולון לרעוב ולצמוא?